

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شاخصه های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی بر اساس منابع اسلامی

فاطمه حیدری^۱

چکیده

خانواده در اسلام به عنوان واحد بنیادی جامعه شناخته می شود که در آن افراد با اصول دینی و اخلاقی تربیت می شوند تا نقش مؤثری در ساخت جامعه ایفا کنند. این نهاد اجتماعی نه تنها در تأمین نیازهای مادی و معنوی اعضای خود اهمیت دارد، بلکه پایه گذار تربیت اجتماعی و سیاسی نسل های آینده نیز می باشد. هدف از نگارش این پژوهش بررسی شاخصه های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی بر اساس منابع اسلامی است تا ویژگی هایی که یک خانواده اسلامی باید داشته باشد را در ابعاد اجتماعی و سیاسی تحلیل کند. پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به بررسی منابع دینی اسلام شامل قرآن، روایات و کتب معتبر اسلامی پرداخته است تا اصول و معیارهای لازم برای تحقق یک خانواده متعالی از نظر اجتماعی و سیاسی را استخراج کند. در این راستا، به ویژگی هایی چون ارتباطات مثبت درون خانواده، آگاهی سیاسی، ترویج فرهنگ عدالت و مسئولیت پذیری، و نقش والدین در تربیت نسل های آگاه و مسئول پرداخته شده است. نتیجه گیری این تحقیق نشان می دهد که خانواده متعالی در اسلام باید الگویی از همدلی، عدالت، مسئولیت پذیری و مشارکت فعال در امور اجتماعی و سیاسی باشد. همچنین، این پژوهش بر لزوم توجه به تربیت نسل هایی با آگاهی اجتماعی و سیاسی در جهت تقویت بنیان های یک جامعه اسلامی تأکید می کند.

کلید واژگان: خانواده متعالی، شاخصه اجتماعی، شاخصه سیاسی

فاطمه حیدری، طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه الزهراء (س) گیلانغرب-^۱

۱- مقدمه

خانواده، به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی، نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی اعضای خود ایفا می‌کند. در جامعه اسلامی، خانواده نه تنها محل رشد و تربیت معنوی است، بلکه باید الگویی از عدالت، همدلی و مسئولیت‌پذیری باشد. این نهاد اجتماعی به عنوان یک واحد بنیادین در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و سیاسی جامعه اسلامی نیز تأثیرگذار است. خانواده متعالی از دیدگاه اسلامی، خانواده‌ای است که در آن اعضا با پایبندی به اصول دینی، اجتماعی و سیاسی، به تقویت بنیان‌های اجتماعی و سیاسی جامعه کمک می‌کنند. هدف این پژوهش بررسی شاخصه‌های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از دیدگاه اسلام است. در این تحقیق، با استفاده از منابع اسلامی و تحلیل آموزه‌های دینی، به تبیین ویژگی‌هایی پرداخته خواهد شد که یک خانواده متعالی باید در ابعاد اجتماعی و سیاسی دارا باشد.

مسئله خانواده متعالی و نقش آن در جامعه اسلامی مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است. طبق نظریات اسلامی، خانواده باید محیطی باشد که در آن تربیت دینی، اخلاقی و اجتماعی اعضا به طور همزمان صورت گیرد. در این راستا، برخی از محققان مانند مکارم شیرازی (۱۳۸۹) و مطهری (۱۳۸۴) تأکید دارند که خانواده باید به عنوان یک واحد اجتماعی، هم در تربیت فردی و هم در تقویت نظم اجتماعی و سیاسی جامعه نقش مؤثری ایفا کند. از نظر ایشان، خانواده‌ای که در آن اصول اسلامی مانند عدالت، مسئولیت‌پذیری و همدلی حاکم باشد، می‌تواند به جامعه‌ای سالم و پیشرفته کمک کند. در این پژوهش، به تحلیل ویژگی‌های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از منظر منابع اسلامی پرداخته خواهد شد تا ابعاد مختلف آن در جامعه امروز روشن شود. خانواده به عنوان یکی از اساسی‌ترین نهادهای اجتماعی، نقشی بی‌بدیل در تربیت افراد و تأثیرگذاری بر جامعه دارد. در جهان امروز، با گسترش چالش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، بازتعریف شاخصه‌های خانواده متعالی از منظر اسلامی ضروری است. این پژوهش با هدف تبیین نقش خانواده در پرورش نسل‌هایی آگاه و مسئول، به ارائه راهکارهایی برای تقویت بنیان‌های اجتماعی و سیاسی در جامعه اسلامی می‌پردازد. اهمیت این پژوهش در تأکید بر ارتباط میان اصول اسلامی و نیازهای معاصر جامعه نهفته است. این پژوهش برخلاف پژوهش‌های پیشین که بیشتر به جنبه‌های تربیتی پرداخته‌اند، این تحقیق تأثیرات مستقیم خانواده بر ساختارهای اجتماعی و سیاسی جامعه را با تمرکز بر تطابق با نیازهای روز بررسی می‌کند، به خاطر اهمیت موضوع خانواده متعالی در اسلام، بررسی‌های متعددی در این

زمینه انجام شده است. از جمله: ۱- «نقش خانواده در تربیت اجتماعی فرزندان در اسلام» (۱۳۹۷)، نوشته حسن کیانی. ۲- «تحلیل اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از دیدگاه اسلام» (۱۳۹۹)، نوشته محمود حسینی. ۳- «خانواده متعالی و تأثیر آن در پیشبرد اهداف اجتماعی و سیاسی» (۱۴۰۰)، نوشته فاطمه موسوی.

این پژوهش در صدد پاسخگویی به این سوال اصلی است که شاخصه های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی بر اساس منابع اسلامی کدامند؟

۲- شاخصه های اجتماعی خانواده متعالی

۲-۱ حفظ هویت اسلامی خانواده

خانواده به عنوان مهم ترین نهاد اجتماعی در تربیت و انتقال ارزش های فرهنگی و دینی، نقش کلیدی در حفظ هویت اسلامی دارد. این هویت به معنای پایبندی به اصول و ارزش های اسلامی و تطبیق آن ها با زندگی روزمره خانوادگی است. در جهانی که تحت تأثیر تغییرات فرهنگی و اجتماعی گسترده قرار گرفته است، خانواده ها باید به عنوان حافظان اصلی هویت اسلامی عمل کنند. این هویت با رعایت اصولی مانند عدالت، انصاف، احترام و مسئولیت پذیری در محیط خانه تقویت می شود.^۱ مطالعات نشان داده اند که خانواده هایی که به اصول اسلامی پایبند هستند، فرزندان با هویت قوی تر و تمایل بیشتر به عمل به ارزش های دینی تربیت می کنند. این مسئله از طریق تقویت ارتباطات خانوادگی و ترویج رفتارهای اخلاقی و دینی محقق می شود.^۲ تربیت دینی به عنوان یکی از محوری ترین وظایف خانواده، شامل آشنایی فرزندان با اصول و مبانی دین و تقویت ایمان در آنان است. این وظیفه شامل آموزش اعتقادات، عبادات، و ارزش های اخلاقی در قالبی ساده و کاربردی می شود. بر اساس پژوهشی، والدینی که خود رفتار دینی مطلوبی دارند، در تربیت دینی موفق تر هستند. الگوی عملی بودن والدین، اصلی ترین راه انتقال ارزش های دینی به فرزندان است.^۳ یکی از روش های مؤثر در تربیت دینی، استفاده از داستان های قرآنی و تاریخی است. این داستان ها با بهره گیری از مفاهیم ساده و جذاب برای کودکان، ارزش های دینی را به شیوه ای قابل درک منتقل می کنند. همچنین حضور در

^۱ سلیمی، نقش خانواده در حفظ هویت دینی، ص ۳۲

^۲ عباسی، ارزش های اسلامی در خانواده، ص ۲۷

^۳ نیک نژاد، نقش الگو در تربیت دینی، ص ۱۱۵

محیط‌های مذهبی و مشارکت در مراسم دینی، تأثیر بسزایی در تقویت این تربیت دارد.^۱ تربیت اخلاقی و تقوای فردی از دیگر ارکان خانواده متعالی اسلامی است. در این زمینه، والدین وظیفه دارند الگوی مناسبی از رفتارهای اخلاقی مانند صداقت، احترام، و مسئولیت‌پذیری را به فرزندان ارائه دهند. مطالعات نشان داده است که تقوای والدین، تأثیر مستقیمی بر گرایش‌های اخلاقی فرزندان دارد. به عبارتی، رفتار اخلاقی والدین می‌تواند مبنای نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در فرزندان شود.^۲ علاوه بر این، آموزش اصول اخلاقی همچون گذشت، صبر، و مهربانی در محیط خانواده به فرزندان کمک می‌کند تا با چالش‌های اجتماعی بهتر کنار بیایند و رفتارهای سازنده‌تری در جامعه از خود نشان دهند. از جمله روش‌های مهم در این زمینه، تبیین عملی مفاهیمی چون عدالت و تعاون در تعاملات روزمره خانواده است.^۳

۲-۲ نقش والدین در پرورش اجتماعی فرزندان

والدین به‌عنوان نخستین و مهم‌ترین مربیان فرزندان، نقشی اساسی در پرورش اجتماعی آن‌ها دارند. خانواده نخستین محیط یادگیری کودک است و اصولی همچون احترام به دیگران، همکاری و همزیستی مسالمت‌آمیز در این محیط به کودکان آموزش داده می‌شود. رفتار و گفتار والدین تأثیر مستقیم در شکل‌گیری شخصیت اجتماعی فرزندان دارد. والدینی که الگوی رفتارهای اسلامی و اجتماعی مناسب هستند، نقشی اساسی در تربیت فرزندان مسئول و آگاه ایفا می‌کنند.^۴ یکی از مهم‌ترین وظایف والدین، آموزش مهارت‌های اجتماعی به فرزندان است. این مهارت‌ها شامل تعامل مثبت با دیگران، حل تعارض، مدیریت هیجانات و احترام به تنوع‌های اجتماعی می‌شود. در خانواده اسلامی، تأکید بر ادب، رعایت حقوق دیگران و تعاملات صحیح اجتماعی از ارزش‌های اساسی است. آموزش این موارد از طریق شیوه‌های تربیتی اسلامی می‌تواند فرزندان را برای مواجهه با چالش‌های اجتماعی آماده کند.^۵ راهکارهای مؤثر شامل تشویق به مشارکت در فعالیت‌های گروهی، طرح مسائل اخلاقی در قالب داستان‌گویی، و ایجاد فضای گفت‌وگو در خانواده است. این اقدامات به فرزندان کمک

^۱ میرزایی، روش‌های عملی تربیت دینی، ص ۵۷

^۲ کریمی، اخلاق و تقوا در خانواده، ص ۷۸

^۳ رحیمی، تربیت اخلاقی در خانواده اسلامی، ص ۴۴

^۴ مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۱۳۲

^۵ قرآنی، درس‌هایی از قرآن، ص ۸۱

می‌کند که نگرش‌های اجتماعی و اخلاقی مناسب را در خود پرورش دهند.^۱ یکی دیگر از وظایف والدین، تربیت فرزندان مسئولیت‌پذیر است. در آموزه‌های اسلامی، تأکید زیادی بر پذیرش مسئولیت و خدمت به دیگران شده است. والدین می‌توانند با واگذاری وظایف کوچک به فرزندان، حس مسئولیت‌پذیری آن‌ها را تقویت کنند. این امر زمینه‌ساز تعهد اجتماعی و مشارکت در امور عمومی خواهد بود.^۲ تشویق به مشارکت در فعالیت‌های خیریه و اجتماعی از دیگر راهکارهاست. والدین می‌توانند با هدایت فرزندان به کمک به نیازمندان و شرکت در برنامه‌های اجتماعی و محیط‌زیستی، روحیه نوع‌دوستی و مسئولیت اجتماعی را در آن‌ها تقویت کنند.^۳

۲-۳ ترویج فرهنگ صلح و عدالت در خانواده

خانواده به‌عنوان نخستین محیط تربیتی و اجتماعی در زندگی هر فرد، نقشی بی‌بدیل در ایجاد و تثبیت فرهنگ صلح و عدالت ایفا می‌کند. اسلام بر این باور است که خانواده، بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی است که می‌تواند ارزش‌های اخلاقی و معنوی را به نسل‌های آینده منتقل کند. پیامبر اکرم (ص) در حدیثی می‌فرماید: "سعادت خانواده، بنیان سعادت جامعه است"^۴. این تأکید نشان می‌دهد که صلح و عدالت در سطح خانواده می‌تواند به گسترش این ارزش‌ها در کل جامعه منجر شود. در خانواده‌ای که اصول صلح و عدالت حاکم است، اعضا یاد می‌گیرند که تفاوت‌های یکدیگر را بپذیرند، حقوق خود و دیگران را به رسمیت بشناسند و در زمان بروز تعارضات، از طریق گفتگوهای مسالمت‌آمیز مشکلات را حل کنند. والدین می‌توانند این مفاهیم را با رفتارهای خود به فرزندان آموزش دهند. به‌عنوان مثال، عدالت در تقسیم وظایف و مسئولیت‌ها یا احترام متقابل بین والدین و فرزندان، نمونه‌های عملی از این آموزه‌هاست.^۵ علاوه بر این، اسلام توصیه کرده است که والدین همواره در رفتار با فرزندان خود عدالت را رعایت کنند. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) آمده است: "میان فرزندان خود در عطایا و محبت به عدالت رفتار کنید"^۶. این رویکرد باعث می‌شود که کودکان با حس برابری و احترام بزرگ شوند و این اصول را به روابط اجتماعی خود تعمیم دهند. فساد و بی‌عدالتی

^۱ سبحانی، اخلاق خانواده، ص ۷۴

^۲ جوادی آملی، خانواده و تربیت دینی، ص ۹۹

^۳ طباطبایی، المیزان، ج ۵، ص ۳۶۳

^۴ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۱۶۱

^۵ مطهری، اخلاق اسلامی، ص ۱۲۷

^۶ کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۰

تأثیر قرار دهد. این فرهنگ، به‌ویژه در جوامع شهری، به شکلی گسترده از طریق رسانه‌ها، شبکه‌های اجتماعی و تبلیغات تجاری ترویج می‌شود. نقدهای زیادی به تأثیرات منفی این فرهنگ وجود دارد. به‌عنوان مثال، بسیاری از خانواده‌ها به‌ویژه در نسل‌های جدید تحت تأثیر ارزش‌های غربی همچون تمایل به فردگرایی، سبک زندگی مصرفی، و تضعیف روابط خانوادگی قرار گرفته‌اند. در این فرهنگ، ازدواج تنها به عنوان یک قرارداد شخصی و برای رفع نیازهای فردی دیده می‌شود، نه به‌عنوان یک ساختار اجتماعی و دینی که مسئولیت‌ها و تعهداتی را در پی دارد. در نتیجه، این موضوع باعث کاهش تمایل به ازدواج و در نهایت ضعف در ساختارهای خانوادگی می‌شود^۱، چالش‌های اقتصادی و اجتماعی نیز از موانع جدی در مسیر تشکیل خانواده متعالی به شمار می‌روند. در شرایط اقتصادی دشوار، افراد برای تشکیل خانواده و تعهد به مسئولیت‌های آن با مشکلات زیادی مواجه می‌شوند. مشکلات اقتصادی، از جمله بیکاری، تورم، افزایش هزینه‌های زندگی و مسکن، می‌تواند باعث به تعویق انداختن یا جلوگیری از ازدواج در بسیاری از افراد شود. این مشکلات اقتصادی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه و جوامع اسلامی باعث کاهش توانمندی‌های مالی خانواده‌ها شده و موجب عدم تحقق اهداف اسلامی در تشکیل خانواده می‌شود، مضاف بر این، مشکلات اجتماعی از قبیل ازدواج‌های ناکارآمد، طلاق‌های بالاتر، و کاهش آگاهی‌های فرهنگی نیز از جمله چالش‌های دیگری هستند که بر توانایی افراد برای تشکیل خانواده متعالی تأثیر می‌گذارند. افزایش طلاق‌ها، کاهش ارتباطات مؤثر درون خانواده‌ها، و مشکلات تربیتی فرزندان در خانواده‌های آسیب‌دیده از طلاق، می‌تواند بر روی نسل‌های آینده تأثیر منفی بگذارد و ایجاد خانواده‌های متعالی را دشوار سازد^۲.

نتیجه‌گیری

تشکیل خانواده متعالی در جوامع اسلامی نیازمند توجه ویژه به ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و دینی است. خانواده به‌عنوان رکن اساسی جامعه، نقش حیاتی در شکل‌گیری نسل‌های آگاه، مسئول، و متعهد ایفا می‌کند. در این راستا، خانواده متعالی باید الگویی باشد برای تربیت فرزندانی که به ارزش‌ها و اصول اسلامی پایبند بوده و از نظر اخلاقی و اجتماعی رشد کرده‌اند، یکی از مؤلفه‌های اصلی در تشکیل خانواده متعالی، توجه به اصول دینی و اخلاقی است. خانواده باید مکانی باشد که در آن تربیت دینی و اخلاقی فرزندان به‌طور جدی مورد توجه قرار گیرد. تربیت اخلاقی، تقوا

^۱ احمدی، تأثیرات فرهنگی غرب بر خانواده‌های اسلامی، ص ۲۳۳

^۲ آکبری، چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در تشکیل خانواده‌های اسلامی، ص ۱۷۲

و احترام به ارزش‌های دینی از جمله وظایف والدین است که باید در فرآیند رشد و تربیت فرزندان لحاظ شود. همچنین، والدین باید به‌عنوان الگوهای رفتاری برای فرزندان خود عمل کنند و با آموزش و تقویت مهارت‌های اجتماعی، آن‌ها را برای مواجهه با چالش‌های جامعه آماده کنند، در کنار تربیت دینی، آگاهی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. خانواده‌های متعالی باید فرزندان خود را به ارزش‌های اجتماعی همچون همکاری، همدلی و مسئولیت‌پذیری آگاه کنند. از سوی دیگر، ترویج فرهنگ احترام به حقوق دیگران و توجه به مسائل اجتماعی، از دیگر وظایف والدین به‌شمار می‌رود. در جوامع امروزی، تهدیدات فرهنگی و اجتماعی به‌ویژه از سوی فرهنگ‌های بیگانه و فضای مجازی، می‌تواند بر اصول خانوادگی تأثیر منفی بگذارد. بنابراین، مقابله با این تهدیدات و حفظ هویت فرهنگی و دینی در کنار بهره‌برداری از دستاوردهای علمی و اجتماعی ضروری است، موانع اقتصادی و اجتماعی نیز از دیگر چالش‌های بزرگ در مسیر تشکیل خانواده متعالی هستند. مشکلات اقتصادی، مانند بیکاری، تورم و گرانی مسکن، می‌تواند مانعی برای ازدواج و تشکیل خانواده باشد. از این‌رو، باید تدابیر و سیاست‌هایی اتخاذ شود که از نظر اقتصادی، خانواده‌ها را در این مسیر حمایت کند. در مجموع، تشکیل خانواده متعالی نیازمند همکاری و هم‌افزایی در ابعاد مختلف دینی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است. تنها با توجه به این ابعاد و حل چالش‌ها و موانع موجود می‌توان خانواده‌هایی متعالی تشکیل داد که نقشی مؤثر در پیشرفت و تعالی جامعه اسلامی ایفا کنند.

پیشنهادهات

برای تقویت خانواده‌ها و ایجاد خانواده‌های متعالی در جامعه اسلامی، پیشنهادات زیر می‌تواند مؤثر واقع شود:

۱- سیاست‌های حمایتی برای تقویت خانواده‌ها: دولت و نهادهای اجتماعی باید سیاست‌هایی را اتخاذ کنند که از خانواده‌ها در برابر چالش‌های اقتصادی و اجتماعی حمایت کند. این سیاست‌ها می‌توانند شامل ارائه تسهیلات اقتصادی، مشوق‌های مالی برای ازدواج و حمایت از خانواده‌های کم‌درآمد، تأمین مسکن، و کاهش هزینه‌های تحصیل و بهداشت برای خانواده‌ها باشد.

۲- ارائه برنامه‌های آموزشی برای خانواده‌ها در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی: یکی از راه‌های تقویت خانواده‌ها، ارائه برنامه‌های آموزشی جامع در زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و دینی است.

۳- ترویج الگوهای موفق اسلامی در حوزه خانواده: برای ایجاد و تقویت خانواده‌های متعالی، باید الگوهای موفق اسلامی در زمینه خانواده ترویج شوند

اجرای این پیشنهادات می‌تواند به تقویت بنیاد خانواده در جامعه اسلامی کمک کرده و زمینه‌ساز تشکیل خانواده‌های متعالی با ویژگی‌های اسلامی شود.

منابع

۱. ابن تیمیه، منهاج السنه، ج ۲ .
۲. احمدی، رضا؛ تأثیرات فرهنگی غرب بر خانواده‌های اسلامی؛ انتشارات اندیشه نو، ۱۴۰۰.
۳. اسدی، محمد؛ تحلیل اجتماعی خانواده در دنیای امروز؛ انتشارات علم و فرهنگ، ۱۳۹۷ .
۴. اکبری، حسن؛ صداقت و شفافیت در سیاست اسلامی؛ فصلنامه علوم سیاسی اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۹.
۵. اکبری، رحیم؛ نقش خانواده در حمایت از سیاست‌های ملی؛ انتشارات صدرا، ۱۳۹۸.
۶. اکبری، سارا؛ چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در تشکیل خانواده‌های اسلامی؛ مجله روانشناسی و جامعه‌شناسی، شماره ۲۵، ۱۳۹۸.
۷. آقاپور، محمد؛ نقش ارزش‌های اسلامی در سیاست‌گذاری؛ انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۸.
۸. پاینده، ابوالقاسم. نهج‌الفصاحه، تهران: انتشارات دنیای کتاب، حدیث ۳۱۵ .
۹. جعفری، سارا؛ فرهنگ‌سازی و مشارکت اجتماعی؛ انتشارات صدرا، ۱۳۹۸ .
۱۰. جوادی آملی، عبدالله؛ خانواده و تربیت دینی؛ قم: انتشارات اسراء، چاپ هفتم، ۱۳۹۴ .
۱۱. همان؛ جامعه در قرآن؛ قم: مرکز نشر اسراء، چاپ ششم، ۱۳۹۵ .
۱۲. حسینی، علی؛ تربیت اخلاقی در خانواده‌های اسلامی؛ انتشارات اندیشه اسلامی، ۱۳۹۹ .
۱۳. حسینی، محمود؛ تحلیل اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از دیدگاه اسلام؛ فصلنامه اندیشه اسلامی، دوره ۲۳، شماره ۴، ۱۳۹۹ .
۱۴. دشتی . محمد. نهج‌البلاغه، قم: انتشارات مشهور، حکمت ۴۳۷، چاپ دهم، ۱۳۹۰ .
۱۵. همان. خطبه ۳، چاپ دهم، ۱۳۹۰.

۱۶. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم، ۱۴۱۷.
۱۷. رحیمی، علی؛ «تربیت اخلاقی در خانواده اسلامی»؛ مجله اندیشه دینی، شماره ۱۵، ۱۳۹۷.
۱۸. رضایی، فهیمه؛ خانواده و همبستگی اجتماعی؛ مجله سیاست اجتماعی، شماره ۲۲، ۱۴۰۰.
۱۹. رضایی، علی؛ عدالت اجتماعی و سیاست‌گذاری در اسلام؛ مجله سیاست اسلامی، شماره ۲۲، ۱۴۰۰.
۲۰. زارعی، فاطمه؛ مشارکت اجتماعی در اسلام؛ فصلنامه مطالعات اجتماعی، شماره ۱۸، ۱۴۰۰.
۲۱. سبحانی، جعفر؛ اخلاق خانواده؛ قم: انتشارات مؤسسه امام صادق (ع)، چاپ سوم، ۱۳۹۵.
۲۲. سلیمی، احمد؛ «نقش خانواده در حفظ هویت دینی»؛ فصلنامه پژوهش‌های دینی، شماره ۲۸، ۱۳۹۶.
۲۳. سیدحسینی، مریم؛ مسئولیت‌پذیری اجتماعی در اسلام؛ انتشارات حکمت، ۱۳۹۹.
۲۴. طباطبایی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ج ۵، ۱۳۷۴.
۲۵. همان، ج ۱۳ و ج ۱۵، چاپ پنجم، ۱۳۷۹.
۲۶. همان، ج ۲، چاپ بیست‌وسوم، ۱۳۹۰.
۲۷. طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۲، ۱۴۱۱.
۲۸. عباسی، لیلا؛ «ارزش‌های اسلامی در خانواده»؛ مجله خانواده و دین، شماره ۱۲، ۱۳۹۷.
۲۹. قرائتی، محسن؛ درس‌هایی از قرآن؛ قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
۳۰. کاظمی، محمد؛ مسئولیت‌پذیری در خانواده‌های اسلامی؛ انتشارات علمی، ۱۳۹۷.
۳۱. کریمی، روح‌الله؛ حقوق بشر و اقلیت‌ها در سیاست اسلامی؛ انتشارات علم و زندگی، ۱۴۰۰.
۳۲. کریمی، فاطمه؛ نقش خانواده در انسجام اجتماعی؛ انتشارات علم و زندگی، ۱۳۹۷.
۳۳. کریمی، محسن؛ «اخلاق و تقوا در خانواده»؛ مجله تربیت اسلامی، شماره ۲۰، ۱۳۹۸.
۳۴. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ قم: دارالحديث، ج ۶، چاپ چهارم، ۱۳۷۴.
۳۵. همان، ج ۶، ۱۴۲۷.
۳۶. کیانی، حسن؛ نقش خانواده در تربیت اجتماعی فرزندان در اسلام؛ تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۷.
۳۷. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ تهران: انتشارات اسلامی، ج ۱۰۴ و ج ۷۱، چاپ دوم، ۱۳۶۴.

۳۸. محمودی، زهرا؛ عدالت اجتماعی و اصول اسلامی در سیاست؛ انتشارات اندیشه اسلامی، ۱۳۹۷.
۳۹. محمودی، صفیه؛ نقش خانواده در تحکیم وحدت اجتماعی؛ انتشارات اندیشه اسلامی، ۱۳۹۸.
۴۰. مصباح یزدی، محمدتقی؛ آموزش فلسفه سیاسی اسلام؛ قم: مؤسسه امام خمینی (ره)، ج ۱، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
۴۱. مطهری، مرتضی؛ اخلاق اسلامی؛ تهران: انتشارات صدرا، چاپ یازدهم، ص ۱۲۷، ۱۳۸۸.
۴۲. همان؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۹.
۴۳. همان؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ تهران: انتشارات صدرا، چاپ بیستم، ۱۳۸۷.
۴۴. همان؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ نوبت چاپ سوم، تهران: صدرا، ۱۳۸۴.
۴۵. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ جلد ۲۳، نوبت چاپ پنجم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۹.
۴۶. موسوی، فاطمه؛ خانواده متعالی و تأثیر آن در پیشبرد اهداف اجتماعی و سیاسی؛ مجله مطالعات اجتماعی اسلام، دوره ۲۸، شماره ۳، ۱۴۰۰.
۴۷. موسوی، مهدی؛ نقش مسئولیت‌پذیری در پیشرفت جامعه؛ مجله اجتماعی و فرهنگی، شماره ۲۵، ۱۴۰۰.
۴۸. میرزایی، علی؛ نقش فرهنگ در تشکیل خانواده‌های اسلامی؛ مجله علوم اجتماعی، شماره ۱۵، ۱۳۹۹.
۴۹. میرزایی، مریم؛ «روش‌های عملی تربیت دینی»؛ فصلنامه آموزش و دین، شماره ۱۰، ۱۴۰۰.
۵۰. نیک‌نژاد، زهرا؛ «نقش الگو در تربیت دینی»؛ مجله روان‌شناسی اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۹.
۵۱. هاشمی، مریم؛ حقوق اقلیت‌ها و عدالت اجتماعی در اسلام؛ انتشارات صدرا، ۱۳۹۸.
۵۲. همان؛ خانواده و تحقق وحدت در جامعه؛ فصلنامه علوم اجتماعی اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۹.